

ТАРЫХКА БАЙ ШААР

Учурда Оштун кайсыл гана жерине барбаныз чайкана ларда чай кайнап, ысык нан дардын буруксуган жыгы шаарда дайыма токулдук бар экенинен кабарлап турат. Өз учурунда Ош шаары жөнүндө саякатчылар, изилдөөчүлөр, тарыхчылар өздөрүнүн илимий эмгектерин жазып кал тырған тарыхта белгилүү болгондой Ош шаары жөнүндө биринчи жазма эстелик IX кылымга таандык экенин билебиз.

Ош шаарынын тарыхына кызыккан орус окумуштууларынын ичинен археолог Е. В. Дружинин, Сулайман Тоосун кылдаттык менен изилдеп тоонун боорлорунан коло дооруна таандык болгон үй-тиричилигине керектелүүчү көптөгөн идиш-аяктардын калдыктарын жана ошондой эле байыркы адамдардын жерди иштетүүгө пайдалануучу таш куралдардын түрлөрүн тапкан.

Тарыхта белгилүү болгондой коло доорундагы Фергана элинин байыркы дыйкандары, малчылары Чуст уруусуна таандык. Ал эми пайдаланган буюмдарына: ошондо экендиги далилденген.

Демек, археологдор далилдегендей Чуст уруусу биздин эрага чейинки биринчи миң жылдыктын башталышында жашаганын, Сулайман тоосунан табылган буюмдардын калдыктары ошол доорго таандык. Ошондуктан Оштун аймагында эң алгачкы жашагандар мындан 3000 жыл мурда келишкен деген жыйынтык чыгарууга болот, ошондой эле Ош эң байыркы шаарлардын бири.

Ал эми 1956-жылы Пошхо А. И тарабынан Сулайман тоосундагы «Бүркүттөр үнүрү» изилденген, бул үндүр

таш доорундагы адамдарына жаан-чачында жана күндүн ысык аптабында турак-жай катарында кызмат кылгандыгы аныкталган. Ош шаары бир гана Фергана өрөөнүндө эмес Орто Азия боюнча изилдеп көргөндө эң байыркы шаарлардын катарына кирет.

Ош шаары X кылымда эле араб саякатчыларынын жана географтарынын маалыматына караганда чоңдугу боюнча ээлеп, жезинде Саманид мамлекетинин борбору катары белгилүү болгон. Шаарда соода-сатык иштери абдан кызуу жүргөн. Анткени Ош шаары Индиядан, Афганистандан, Кытайдан келе жаткан соодагерлердин токтоочу ыңгайлуу жеринен орун алган. Ошондуктан атактуу соодагерлер Оштун Карван сарайларына токтоп, соода-сатык иштерин жүргүзүшүп, андан кийин соодаларын үланыпкан. Мындай жагдайлар бара-бара Ош шаарынын кеңейип өсүшүнө эбегейсиз чоң таасирин тийгизген.

Тарыхта жазылгандай XV кылымдын жарымында тагыраак айтканда 1456-жылы таланттуу акын, тарыхчы, өз мезгилинин атактуу аскер башчысы Захриддин Мухамед Бабурдун шаар жөнүндө мындай эскерүүлөрүн окууга болот. Ош Анжияндын Түштүк Чыгыш тарабындагы төрт жол негизги жерден жайгашкан. Анын көлөкөлүү жашыл бактары, арык бойлогон көк кашка түнүк суулары, таза абасы коңулго жагат. Бардыгынан да жазда сонун. Мындагы «Сүлүү Тоо» адам сунтанарлык кооздугу менен коңулдо калат. Бул тоонун чокусунда 1457-жылы айван менен ал алуучу жай тургузуп кеттим».

Бабур салдырган үй ошол учурдун эң сапаттуу акиташтын, бордун аралашмасы жана эң мыкты кыш менен куралгандыктан биздин күндөргө башкача айтканда 1961-жылга чейин сакталып келген.

Тарыхый булактарга көз жүгүртүп олтурсак Сулайман тоосунун этегинен Абдулла хандын равагы орун алгандыгын билебиз. «Рават» деген бул араб сөзү биздин тилге которгондо керемет сарай же узак жол басып чарчап-чаалыгып келген жүргүнчүлөрдүн эс алуучу жайы болгон. Тээ байыртадан эле Ош шаары аркылуу Улуу Жибек жолу өткөндүктөн, жүргүнчүлөр көптөгөн тарыхый эстеликтерди калтырышкан. Буга далил катары окумуштуу-археологдор тарабынан табылган ап түрдүү имараттардын калдыктары, суу түтүктөрү, мончолордун урандылары айтууга болот. «Рават» жөнүндө сөз козгогонубуздан кийин Сулайман тоосундагы лабиринт тууралуу бир эки сөз сөз айтпай кетсек чекилик болоор. Бул лабиринт Сулайман тоосунун түндүк-чыгыш багытындагы жончосуна орун алгандыгын билебиз. Бул жерде лабиринттин табылышынын өзү эле ата-бабаларыбыздын геометрия жана астрономия илимдери жөнүндө түшүнүгү бар экендигин далилдеп турат. Лабиринттин сырын илимай жактан чечмелеп изилдөөдө окумуштуу Л. Жусупнамовдун эмгеги зор деп айтсак жаңылыштык болбос. Тоонун айланысында ушундай баалуу эстеликтердин табылышынын өзү эле Сулайман тоосун ачык асман алдындагы музей деп атоого болот.

Ош шаары тарыхый окуяларга бай шаар. Ошол фактылардын айрымдарына токтололу. Өз мезгилинде Бухара эмири Саид Музафар өзү 1864-жылы атайын Ошко келип Курмаицанга датка деген наамды ыйгарган. Ошондой эле эстелик катары бухаралык чебер усталардын колунан жасалган күмүш кылычын өз колу менен тапшырган.

Өз учурунда Алымбек датканын уулу Камчыбек 1879-жылы Ошто ошол кездеги имараттардан өзгөчөлөнүп турган эң эле кооз көрүнүп конок үйү курдурган. Бул конок үйдү курууга ошол мезгилдин эң чебер усталары эмгектенген. Конок үй бүткөрүлгөнү менен эң окуңуу-түүсү Камчыбек өзүнүн калдыруу меймандары бул конок үйдө ардактап-сыйлап көңүл-чери жазылып отурбастан конок үй Камчыбектен тартып алынып, абанканага айланган Камчыбек өзү ак жеринен айыпталган. Бул өкөн тарых.

Бир мезгилдерде Ошто жана ага жакын жерлерде 6 медресе, 142 мечит болгон. Бул медреселердин ичинен архитектуралык жактан кооздугу боюнча Алымбек датканын медресеси өзгөчөлөнүп турган.

1895-жылы 2-мартта Курмаицан датканын кичүү уулу Камчыбек Оштун чоң багарында дарга асылган.

Октябрь Революциясына чейин Оштун калкынын басымдуу бөлүгү дыйканчылык жана соода-сатык ошондой эле майда кол өнөрчүлүк кесибин менен эмгектенешкен. 1913-жылы Ош шаарында кубаттуулугу 100 нилловат электр станциясы, эки ниво кайнатуучу, айнек, кыш заводдору болгон. Калктын саны да анчейин көп болгон эмес. Тарыхый фактыларга кайрылсак 1914-жылы Ошто 52 миң калк жашаган.

Ош шаары тарыхый окуяларга бай деп айтадыкпы. Кезинде дүйнөгө белгилүү залкар жазуучубуз Социалисттик Эмгектин Баатыры, Лениндин жана мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, Кыргыз эл жазуучусу Ч. Айтматов дал ушул Ош шаарында окуган. «Өзүм Шекер айылында туулсам да, 1931-1933-жылдары Ош шаарында жашадым. Ошондуктан бул жер мага жакын сезилет» — деп айткан өзүнүн сөзү бар белгилүү жазуучунун. Ошол жылдары Ч. Айтматов Оштогу жаңы ачылган балдар бакчасын да тартып алган. Ошондой эле 1932-жылы 8-августта тарбиячылары менен чогуу түшкөн сүрөтү бар экендигин басма сөздөрдөн көрүп жана окуп жүрөбүз.

1940-жылы Ош шаарындагы мугалимдер институту, педагогикалык окуу жайы, айыл чарба техникуму жаштарга билим берүүнүн булагына айланып, ошону менен катар сегиз орто жана беш баштооч мектеп калган эле. Мындан башка ошол жылдарда Ош шаарында С. М. Киров атындагы өзбек драма театры ишке киришкен болушу.

Улуу Ата Мекендик согуштун жылдарында жүздөгөн ошунктар баатырдыкты көрсөтүшүп жалпы элдин алкоосуна татыктуу болушкан. Алардын катарында Ош шаарындагы Макаренко атындагы мектептин мурдагы окуучусу Ташматаев Жуматаев да бар эле. Албетте мындай баатырлар менен ошунктар сыймыктанууга акылуу.

Улуу Ата Мекендик согуштун алгачкы жылдарында Совет өкмөтүнүн 1941-жылдын 13-октябрындагы чечими менен Ош шаарына Москванын алдынан Рахманов атындагы текстиль фабрикасы көчүрүлүп, келинген. Натыйжада эки фабриканын биригип менен Оштогу жибек комбинаты кеңейип 1942-жылы

10-августта мурдагыдай кенештинин жаш эмес, комбинаттын кездемесинин алгачкы мектептери чыгарылып элдин керектөөсүнө канааттандыра баштаган. Согуштун эң катаал учурунда Ош шаарына Ростовдогу мамлекеттик университетинин окуучулары жана студенттери көчүрүлүп келинген. Натыйжада аларды ошунктар кыйын шарттарга карабастан өз бир туугандардай жылуу мээрим менен тосуп алышып, алардан көндүмдү бар тамак-аштарын жана кийим-кечелерин ашыкан эмес. Согуштун ошондой алаамат күндөрүндө ошунктар менен балка үлүттү, дыйн өкүлдөрүнүн ортосундагы достук байланыш чыңдалган.

Согуштун каардуу учурунда ата-энесиз калган балдарды Ош шаарынын жашоочусу граждандык согуштун катышуучусу Имيناхун Ахмедов жана анын өмүрлүк жубайы Майрамхан эне түрдүү уаггытагы 15 балага өз балдарындай асырап алып, каагым-кашым дебей тарбиялап чоңойтушкан. Заманбыздын азыркы учурунда ушундай боорукер-адамдар арабызда бар бекен. Согуштун каат жылдарында Имيناхун аке турмуштагы кыйынчылыктарга моюн сунуп мөздүрөп калбастан өз менчигиндеги эки Мюн сатып тапканын колоннага акча төккөн. Биймандуулук, боорукердик, Мекенди сүйүү деп, мына ушуну айт. Имيناхун акегени мындай боорукердик демилгесин башка ошунктар да колдоп, алардын катары көбөйө баштаган. Албетте мындай адамдардын ысымдары тарыхта алтын тамгалар менен түбөлүккө жазылып кала берет.

Матемон САЛИМОВ, Кара-Кулжа району, Сагындык атындагы мектептин тарых сабагынын мугалими. Эл агартуусун өнөрчүсү.